

KOKIA BUVO GYNYBOS IŠLAIDŲ NAŠTA LIETUVAI TARPUKARIU?

Zenonas Norkus

ABSTRACT

This paper discusses recent quantitative research on defence spending in interwar Lithuania, and provides a comparison between the burden of defence spending in Lithuania, Latvia, Estonia, Finland and Poland in 1924, 1938 and 1939, which are the only years with available data on the total expenditure in Lithuania. Although contemporary mainstream economic science does not consider the military sector as unproductive (it 'produces' security services), it still sees it as a burden to the economy, because defence spending decreases private consumption, along with private and public civil investment. Two indicators of this burden are discussed: the share of defence spending in total state spending, and the ratio of defence spending to gross national income (GNI) or gross domestic product (GDP). In recent research on defence spending in interwar Lithuania, only the size and changes in nominal expenditure have so far been measured, without taking into consideration changes in the purchasing power of the litas. The main findings of the application of the second indicator include the fact that among the Baltic countries (including Finland), the Latvian economy was most heavily burdened by defence spending in 1924–1925. On the eve of the Second World War, however, Lithuania became the leader.

KEY WORDS: defence economics, defence spending burden, share of defence expenditure in the state budget, ratio of defence expenditure to total output, comparison of defence spending burdens.

125

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariami esami tarpukario Lietuvos gynybos išlaidų kiekybiniai tyrimai ir pateikiamas Lietuvos, Latvijos, Estijos, Suomijos ir Lenkijos gynybos išlaidų naštos palyginimas 1924, 1938 ir 1939 m. (turimi tų metų Lietuvos nacionalinių pajamų apskaitos duomenys). Nors šiuolaikinės ekonomikos požiūriu, kariuomenė nėra neproduktyvi (kariškiai teikia „saugumo paslaugas“), sąnaudos gynybai mažina privatų vartojimą, taip pat ir privataus bei viešojo sektoriaus investicijas, todėl ekonominiu požiūriu kariuomenė yra našta. Aptariami du šios naštos rodikliai: karinių išlaidų – gynybos išlaidų dalis visose valstybės išlaidose ir gynybos išlaidų santykis su bendrosiomis nacionalinėmis pajamomis (BNP) arba bendruoju vidaus produktu (BVP). Pažymima, kad taikant pirmą rodiklį kol kas išmatuotos tik Lietuvos nominalių gynybos išlaidų apimtys ir jų pokyčiai, neatsižvelgiant į lito perkamosios galios pokyčius. Pritaikius antrą rodiklį aptinkama, kad 1924–1925 m. tarp Baltijos šalių (įskaitant ir Suomiją) gynybos išlaidomis labiausiai buvo apkrauta Latvijos ekonomika, tačiau Antrojo pasaulinio karo išvakarėse pirmavo Lietuva.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: gynybos ekonomika; gynybos išlaidų našta; gynybos išlaidų dalis valstybės biudžete; gynybos išlaidų ir bendrojo išleidimo santykis; gynybos išlaidų naštos palyginimas.

Mokslinis tyrimas finansuotas Europos socialinio fondo lėšomis pagal priemonę Nr. 09.3.3-LMT-K-712 „Mokslininkų kvalifikacijos tobulinimas vykdant aukšto lygio MTEP projektus“. Prof. dr. Jonui Vaičienoniui dėkoju už leidimą panaudoti vaizdinę medžiagą (žr. 1, 2 pav.) iš jo straipsnio „Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939)“ (*Darbai ir dienos*, 2000, t. 21, p. 158).

Zenonas Norkus, habil. dr., professor at the Faculty of Philosophy, Vilnius University, Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius, Lithuania. E-mail: zenonas.norkus@fsf.vu.lt.

Šio straipsnio tikslas – įvertinti tarpukario Lietuvos gynybos išlaidų naštos dydį, papildant, o kai kur ir pataisant Lietuvos karo istorikų jau atliktus tyrimus¹. Pateikiami vertinimai angliško žodžio *estimate*, bet ne *evaluate* prasme. Kitaip tariant, tikslas apsiriboja nustatymu santykinio išlaidų dydžio visose valstybės išlaidose ir visoje Lietuvos ekonominėje produkcijoje (*output*), kurios matai yra bendrasis vidaus produktas (BVP) ir nacionalinės pajamos. Šis santykinis dydis bus lyginamas su tų kaimyninių šalių, su kuriomis Lietuvą jau tarpukariu dažniausiai lygindavo jos kariškiai, politikai, žurnalistai, o šiais laikais tebe-lygina istorikai, atitinkamais dydžiais. Tai Estija, Latvija, Lenkija, Suomija. Šiame straipsnyje nebus svarstomas klausimas, kuris gal būtų įdomesnis platesnei publikai: ar buvo teisinga tarpukario Lietuvos politika (tai jau būtų vertinimas *evaluate* prasme): ar gynybos išlaidos buvo tinkamo dydžio? Ar jos nebuvo per didelės? Gal per mažos?

126

Svarstant šį klausimą, daugiausia ginčų kelia Lietuvos gynybos išlaidų padidėjimas paskutiniomis nepriklausomybės metais. Naujam kariuomenės vadui Stasiui Raštikiui spaudžiant, 1935 m. buvo nuspręsta pradėti vykdyti ginklavimosi programą, per septynerius metus Krašto apsaugos ministerijai kasmet skiriant po 25 mln. litų². Svarstydamą šią programą, Lietuvos vadovybė nesutarė. Gynybos išlaidų didinimui nepritarė Ministras Pirmininkas Juozas Tūbelis³, jį kritikavo kai kurie jaunieji tautininkai, sieję jį su S. Raštikio politinėmis ambicijomis⁴, kurios galų gale 1939 m. pabaigoje sukėlė S. Raštikio konfliktą su Antanu Smetona. „Išspaudęs iš A. Smetonos ir J. Tūbelio papildomus 150 mln. Lt ginklavimuisi (todėl valstybės biudžeto išlaidos Krašto apsaugos ministerijai šoktelėjo nuo 17–20 proc. 1931–1934 m. iki 25–27 proc. 1936–1939 m.), visų ultimatumų akivaizdoje generolas pareiškė, jog kariuomenė dar neparengta, konfliktą reikia spręsti taikiai.“⁵ Lietuvos kariuomenei 1940 m. birželio mėnesį ginklu pasipriešinus okupacijai, gynybos išlaidų padidėjimo racionalumas tikriausiai nei Lietuvos patriotams amžininkams, nei jų palikuonims jau nebebūtų kėlęs jokių abejonių. Tiesa, verta pridurti, kad „bent simboliškam pasipriešinimui“, dėl kurio nebuvimo dažniausiai apgailėstaujama ginčiuose dėl 1940 m. birželio vidurio įvykių, karinių išlaidų didinti ir nereikėjo.

Kadangi Lietuva kapituliavo, tai ginčas dėl gynybos išlaidų padidėjimo tikslingumo Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, prasidėjęs dar „Smetonos laikais“, tęsėsi ir emigracijoje. Be to, jis išsiplėtė ir paaštrėjo, aprėpdamas visą tautininkų valdymo laikotarpį. Čia reikia prisiminti, kad vienas iš trumpai Lietuvą 1926 m. valdžiusios kairiojo centro koalicinės vyriausybės žingsnių buvo karo išlaidų sumažinimas. Sukėlęs karininkijos nepa-

¹ Žr. JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. Tarpukario Lietuvos atvejais. Klaipėda, 2014; VAIČENONIS, Jonas. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939). Darbai ir dienos, 2000, t. 21, p. 131–176.

² Ankstesniais metais gynybai buvo kasmet skiriama apie 50 mln. litų.

³ Žr. ŠLIOGERIS, Vaclovas. *Antanas Smetona. Žmogus ir valstybininkas*. Sodus, MI, 1966, p. 133; TRUSKA, Liudas. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius, 1996, p. 227–228.

⁴ Žr. RASTENIS, Vincas. *Tarp kairės ir dešinės, tarp Lietuvos ir Amerikos*. Vilnius, 2004, p. 107–112.

⁵ TRUSKA, Liudas. Lietuva okupacijos išvakarėse. In *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vyr. red. Arvydas ANUŠAUSKAS. Vilnius, 2005, p. 32.

sitenkinimą (mažinama buvo naikinant dalį karininkų etatų), jis tapo svarbiu 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo katalizatoriumi⁶. Nenuostabu, kad nuverstų partijų lyderiai (Kazys Grinius⁷) ir kiti A. Smetonos režimo kritikai⁸ gynybos išlaidas tautininkų valdymo metais laikė per didelėmis, o jų padidinimą Antrojo pasaulinio karo išvakarėse – viena didžiausių to režimo Lietuvai padarytų skriaudų. Straipsnio autorius šiuo klausimu turi savo nuomonę, kurią yra išsakęs vienoje iš publikacijų, ir nekeičia⁹, o straipsnį skiria glaudžiai susijusiam, bet vis dėlto visai kitokiam klausimui: koks gi buvo tarpukario Lietuvos gynybos išlaidų santykinis dydis palyginti su jos ūkio visumine produkcija? Į jį neatsakius, ginčytis dėl to dydžio racionalumo nelabai prasminga.

Visus (arba beveik visus) esamus tyrimus šiuo klausimu aptarė¹⁰, reikiamus į jį atsakyti esamus pirminius šaltinius surinko ir itin solidžios monografijos pavidalu paskelbtoje disertacijoje išnagrinėjo Vytautas Jokubauskas¹¹. Istorikas įrodinėja, kad teiginys apie galimai per dideles Lietuvos gynybos išlaidas neturi pagrindo, nes jos sudariusios tik 3–4 proc. Lietuvos nacionalinių pajamų 1938–1939 metais: daugmaž tiek pat, kiek išleisdavo Estija, Latvija ir Suomija¹². Pagrindinė šio straipsnio tezė (išreiškianti ir straipsnio „mokslinį naujumą“) yra ta, kad ši išvada neplaukia iš V. Jokubausko naudojamų duomenų apie tų metų Lietuvos nacionalines pajamas ir gynybos išlaidas. Paskutiniame savo argumentacijos, su kuria beveik visa galima sutikti, žingsnyje mokslininkas padarė klaidą, tų metų nacionalines pajamas perskaičiuodamas į nacionalines pajamas pastoviomis (ar sugretintomis) 1924 m. kainomis (dėl to jos padidėjo), bet pamiršdamas tą patį padaryti su 1938–1939 m. gynybos išlaidomis.

Vertindami savo kolegų publikacijų mokslinį naujumą, istorikai domisi ne tiek jų argumentacija, kiek tuo, ar / kiek jos į mokslinę apyvartą įveda naujų šaltinių. Šiuo atžvilgiu straipsnio naujumą sudaro tai, kad jame į Lietuvos karo istorijos mokslo apyvartą įvedamas Tautų lygos Ženevoje tarpukariu leistas „Ginklavimosi metraštis“¹³. Šis leidinys iki šiol nebuvo patekęs į Lietuvos karo istorikų (bent jau tų, kurie nagrinėjo šiame straipsnyje aptariamą problematiką) akiratį. Tuo tarpu jame skelbiami duomenys ypač gerai tinka tarptautiniams palyginimams, nes juos leidiniui reguliariai teikdavo šalių Tautų lygos narių vyriausybės. Todėl jie gali būti laikomi oficialiais arba bent jau pusiau oficialiais.

⁶ Žr. NORKUS, Zenonas. Apie pirmuosius nacionalinių pajamų skaičiavimus tarpukario Lietuvoje ir Albino Rimkos juose padarytas klaidas, pagreitinusias demokratijos žlugimą. *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, nr. 38, p. 42–71.

⁷ GRINIUS, Kazys. *Apie 1926 m. gruodžio 17-os dienos perversmą*. Chicago, IL, 1954 (Atspaudas iš Čikagos lietuvių literatūros draugijos metraščio), p. 205–285.

⁸ Žr., pvz., AUGUSTAITIS, Jonas. *Antanas Smetona ir jo veikla*. Chicago, IL, 1966.

⁹ Žr. NORKUS, Zenonas. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai: kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius, 2014, p. 282–284, 293–298.

¹⁰ Galima pasigesti nebent vienos Jono Augustaičio (1897–1978) studijos, kurioje galima rasti bene tvirčiausią teiginio apie perteklinį Lietuvos gynybos išlaidų pobūdį paskutiniiais tarpukario nepriklausomybės metais pagrindimą. Žr. AUGUSTAITIS, Jonas. *Vardys ir Šova apie Raštikio atsiminimus*. Čikaga, IL, 1975.

¹¹ JOKUBAUSKAS, V. Op. cit.

¹² Ibid., p. 136.

¹³ *Armaments Year-book: General and Statistical Information*. Geneva, 1924–1940. Metraštis laisvai pasiekiamas internete šiuo URL adresu: <<http://digital.library.northwestern.edu/league/otcgi/digilib/llscgi60-4a08.html>>. Žiūrėta 2017-10-06.

Straipsnį pradėsime trumpu teoriniu įvadu, kuriame paaiškinamos gynybos ekonomikos ir nacionalinės sąsąskaitybės sąvokos, vartojamos vertinant gynybos išlaidas („sveariant“ jų našta). Čia pat pateikiama elementari teorinė analizė, atsakanti į klausimą, kodėl gi išlaidos gynybai yra „našta“¹⁴. Iš tikrųjų šis žodis įtaigauja, kad pasaulis be tokių išlaidų būtų geresnis (bet kokia našta apsunkina ir varžo). Bet ar kariškiai tikrai tik vartoja, ekonomine prasme būdami išlaikytiniai? Gal jie vis dėlto ir kažką kuria (gamina)? Tame pačiame skirsnyje pristatomi ir pagrindiniai rodikliai, kuriais ta našta matuojama, aptariami jų lyginamieji privalumai ir trūkumai. Kitame skirsnyje aptariamas ir papildomas Jono Vaičėnonio atliktas tarpukario Lietuvos gynybos išlaidų lyginamasis tyrimas, naudojant vieną iš šių rodiklių – gynybos išlaidų santykinę dalį visose valstybės išlaidose. Trečiame skirsnyje Lietuvos gynybos išlaidos vertinamos naudojant rodiklį, kuris šiais laikais laikomas svarbiausiu: gynybos išlaidų dydis palyginus su visuminiu BVP arba visuminėmis nacionalinėmis pajamomis. Gynybos išlaidas galime vertinti tik tais metais, kurių Lietuvos nacionalinės pajamos buvo suskaičiuotos: 1924, 1938 ir 1939 m. Nors šie duomenys ir nesudaro ištisos duomenų eilutės, aprėpdami Lietuvos ūkio istoriją nuo jos atsigavimo po Pirmojo pasaulinio karo sugriovimų iki Antrojo pasaulinio karo pradžios metų, jie vis dėlto leidžia įvertinti mūsų šalies ir jos gynybos išlaidų kaitos dinamiką laike. Svarbiausia, jie apima paskutinius nepriklausomybės metus, dėl kurių daugiausia nesutariama, diskutuojant dėl Lietuvos gynybos išlaidų racionalumo. Išvados reziumuoja pagrindinius teiginius ir dėl jų pateikia tam tikras išlygas.

1. Pamatinės gynybos ekonomikos sąvokos ir problemos

Ekonomika yra mokslas apie turto gausinimą ir racionalų naudojimą¹⁵. Turtas – bet kokie ištekliai, kurių yra mažiau, negu reikia esamiems vartojimo poreikiams patenkinti (tokie ištekliai, kurių yra stygius, kurių stokojava). Išsivysčiusiose, darbo pasidalijimu

¹⁴ Šioje analizėje tiesiog išdėstome pamatines šiuolaikinės ekonomikos šakos, kuri vadinama „gynybos ekonomika“, idėjas. Plačiau žr., pvz., COULOMB, Fanny. *Economic Theories of Peace and War*. London, New York, 2004; *Handbook of Defense Economics*. Vols. 1, 2. Ed. by Keith HARTLEY and Todd SANDLER. Amsterdam, New York, 1995; LIFSHITZ, Yaacov. *The Economics of Producing Defense. Illustrated by the Israeli Case*. New York, 2003; MacDONALD, Brian S. *Military Spending in Developing Countries. How Much is Too Much?* Ottawa, 1997; *From Defense to Development? International perspectives on realizing the peace dividend*. Ed. by Ann MARKUSEN, Sean DiGIOVANNA, and Michael C. LEARY. London, New York, 2003; *Defense Spending and Economic Growth*. Ed. by James E. PAYNE and Anandi P. SAHU. Boulder, 1993; *The Economics of Military Expenditures. Military Expenditure, Economic Growth and Fluctuations: Proceedings of a Conference held by the International Economic Association in Paris, France*. Ed. by Christian SCHMIDT. Houndmills-Basingstoke, 1987. Šiuolaikinė gynybos ekonomikos literatūra labai plati, ir ne specialistui keblu joje susigaudyti. Vengdami idėjų, kurios neatstovauja šiuo metu dominuojančioms (angl. *mainstream*) pažiūroms, daugiausia rėmėmės čia nurodytu Keitho Hartley ir Toddo Sandlerio sudarytu gynybos ekonomikos vadovėliu, kuris (reikia manyti) tas dominuojančias pažiūras ir dėsto.

¹⁵ Kadangi pirmame skirsnyje dėstomos „vadovėlinės tiesos“, nuorodos į konkrečius autorius nėra pateikiamos.

ir mainais grįstose ekonomikose tokie ištekliai turi piniginę vertę (kainą). Akivaizdžiausias būdas pasigausinti išteklius (sumažinti stygių) – gamyba, bet jos pačios galutinis tikslas yra vartojimas. Tai ir teigia ekonomistų vadinamoji „Adamo Smitho aksioma“: „vienintelis kiekvienos gamybos tikslas yra vartojimas, ir į gamintojo interesus dera atsižvelgti tik tiek, kiek jie gali prisidėti prie vartotojo interesų tenkinimo“¹⁶. Nors Romos katalikų bažnyčia ir kitos religijos moko kitaip, bet dauguma žmonių (taip pat ir beveik visi lietuviai) mano, kad kuo daugiau vartojame, tuo geriau gyvename.

Šiuo metu dažniausiai naudojami atskirų šalių ūkio produktyvumo, taigi ir jų turtingumo, rodikliai yra bendrasis vidaus produktas (BVP) ir bendrosios nacionalinės pajamos (BNP). BVP yra tam tikroje teritorijoje veikiančių gamintojų per tam tikrą laiką (dažniausiai per metus) naujai sukurtas turtas (*output*), įvertintas pinigais (kitais tariant, per tam tikrą laikotarpį sukurtų prekių ir paslaugų vertė). Gali būti skaičiuojamas ne tik valstybių, bet ir atskirų regionų, miestų BVP. BNP skaičiuojamos tik valstybių, nes jos skaičiuojamos ne pagal teritorinį, bet pagal gamintojų pilietybės principą: tai tam tikros valstybės *piliečių* per tam tikrą laikotarpį sukurtų prekių ir paslaugų vertė. BNP skaičiuojamos prie BVP pridedant iš užsienio gautas darbo ir nuosavybės pajamas bei subsidijas ir atimant analogiškas pajamas, taip pat mokesčius ir subsidijas, pervestas į užsienį. Iliustruojant pavyzdžiu, šiuolaikinės Lietuvos BNP didina emigrantų į tėvynę siunčiamos perlaidos, bet mažina užsienio investuotojų išvežami pelnai. 2015 m. tokie pervedimai iš Lietuvos buvo didesni už pervedimus į Lietuvą, todėl jos BNP buvo mažesnės už BVP. Būtent Lietuvos BVP buvo 37,3 mlrd. Eur, o BNP – 35,8 mlrd. Eur¹⁷. Kol Lietuva į ES biudžetą įmoka mažiau, negu gauna, jos BNP didina ir ES subsidijos.

Čia jau galima pažymėti, kad tam tikros valstybės piliečiai turi bent porą greitų būdų pasididinti nacionalines pajamas: (1) nusavinti šalyje investuotą kitų valstybių piliečių kapitalą; (2) užkariauti kitas šalis ir sukurti imperiją, apkraunant pajungtų šalių gyventojus duoklėmis, kurios atitenka valstybės užkariautojos pavaldiniams arba piliečiams. Be abejo, gali būti ir taip, kad valstybę užkariautoją domina tik kitos šalies teritorija su jos gamtos turtais, o ne jos gyventojų darbo vaisiai. Tokiu atveju tie gyventojai išnaikinami arba deportuojami. Dideles duokles gaunančios imperinės šalies (metropolijos) gyventojai gali vartoti daugiau, negu gamina.

Taigi, paaiškėja, kam gi valstybėms reikalinga karyba:

1. apginti savo piliečius, gyvenančius ir dirbančius užsienyje. Tai aktualu didelėms, turtingoms valstybėms, turinčioms daug užsienyje investuoto kapitalo (tokioms kaip JAV);
2. karu arba grasinant karu paversti kitų šalių gyventojus savo duoklininkais arba atimti iš jų gyvenamą teritoriją savo gyventojams apgyvendinti (kolonizuoti);

¹⁶ SMITH, Adam. *Tautų turtas*. T. 2. Vilnius, 2013, p. 282.

¹⁷ *Lietuvos statistikos metraštis 2016*. Vilnius, 2016, p. 393.

3. apsidrausti nuo (2). Tokiu atveju karinės išlaidos yra gynybos išlaidos, ekonomikos požiūriu, prigimtimi panašios į draudimo įmokas. Nuo gaisro draudžiamės, net jeigu tikimybė, kad mūsų namas sudegs, nėra didelė. Išlaikome ir ginkluojame kariuomenę, net jeigu nėra akivaizdžios grėsmės, kad būsime užpulti.

Vis dėlto egzistuoja ir svarbus skirtumas tarp draudimosi ir gynybos išlaidų. Drausdamiesi nuo gaisro, negalime nei padidinti, nei sumažinti gaisro tikimybės. Tačiau ginkluodamiesi galime karo tikimybę arba sumažinti, arba padidinti. Ginkluodamiesi karo tikimybę sumažiname tiek, kiek padidiname agresijos kaštus įtartinam kaimynui, kartu jį atgrasydami. Kita vertus, jeigu labai smarkiai ginkluojamės, kaimynas gali patikėti (net jeigu nepalaujamai aiškiname, kad mums rūpi tik gynyba), kad ruošiamės jį užpulti. Tad eskaluodami gynybos išlaidas, galime įtartiną kaimyną paskatinti ryžtis prevenciniam karui. Tačiau klausimas, kokiomis sąlygomis gynybos išlaidų didinimas padidina, o kada sumažina saugumą, jau išveda iš gynybos ekonomikos į tarptautinių santykių teorijos sritį.

Liekant gynybos ekonomikos sferoje, pirmiausia reikia nustatyti, kodėl gi gynybos išlaidos yra našta, jeigu valstybė neturi tikslo tapti regionine, žemynine ar pasauline imperija? Pats klausimas gali pasirodyti keistas, o atsakymas į jį akivaizdus: kariškiai tik vartoja, nieko negamindami, tad yra „neproduktyvūs“ visuomenės nariai. Taip iš tikrųjų ir teigė ekonomikos mokslo pradininkai XVIII–XIX a. (taip pat ir Karlas Marxas), kurie manė, kad nauja (pridėtinė) vertė yra kuriama tik materialios gamybos sferoje, kurios produktai yra daiktinės gamybos priemonės ir vartojimo reikmenys. Kai kurie (vadinamieji „fiziokratai“) netgi teigė, kad produktyvus yra tik žemės ūkis, o visos kitos ūkio šakos yra „sterilios“, taigi užimti jose gyventojai „sėdi ant žemdirbių sprando“¹⁸. Tačiau šiuo metu dominuojanti neoklasikinė ekonomika produktyvumą supranta plačiau. Šis požiūris pagrindžia ir BVP skaičiavimo metodus. Taigi, yra BVP skaičiavimo būdai:

- A. Gamybos metodas: BVP = pridėtinių verčių suma, gaunama iš galutinės produkcijos vertės atėmus tarpinį vartojimą.
- B. Pajamų metodas: BVP = visų gamybos dalyvių gautų atlygių suma (darbo užmokestis + darbdavių pajamos + mokesčiai valstybei).
- C. Išlaidų metodas: BVP = namų ūkių išlaidos + privataus sektoriaus investicijos + valdžios / viešojo sektoriaus išlaidos.

Rezultatas, skaičiuojant kiekvienu iš trijų būdų, turi būti tas pats, taigi visa produkcija lygu visos pajamos lygu visos išlaidos. Ši lygybė implikuoja, kad kariuomenė nėra neproduktyvi. Iš tikrųjų, šiuolaikinė ekonomika produktyviu laiko ir paslaugų sektorių. Kariuomenė teikia saugumo paslaugas, taigi yra produktyvi, kuria pridėtinę vertę. Tačiau kaip išmatuoti tos vertės dydį? Remiantis ką tik pateikta lygybe, šiuolaikinė-

¹⁸ Žr. STUDENSKI, Paul. *The Income of Nations. Theory, Measurement, and Analysis: Past and Present*. New York, 1958, pp. 15–24.

se nacionalinės sąskaitybos taisyklėse nurodoma kariuomenės sukuriama pridėtinę vertę prilyginti jos išlaikymo išlaidoms. Taigi, kuo daugiau išleidžiama gynybai, tuo daugiau pridėtinės vertės sukuria kariuomenė. Tačiau jeigu kariškiai yra produktyvūs, kodėl išlaidos gynybai laikomos ekonomine našta?

Iš tikrųjų nustoję laikyti kariškius neproduktyvia ar ekonomiškai sterilia gyventojų grupe, nenustojame pagrindo laikyti gynybos išlaidų ekonomine našta. Kariuomenė finansuojama iš valstybės surenkamų mokesčių, kurie išleidžiami personalui išlaikyti, ginkluotei ir amunicijai pirkti, karinei infrastruktūrai plėtoti. Kuo didesni mokesčiai, tuo mažesnės piliečių privačiam vartojimui sunaudojamos asmeninės pajamos. Kas geriau – saugūs, bet alkani, ar nesaugūs, bet sotūs piliečiai? Tai yra vadinamoji „patrankų arba sviesto dilema“. Tiesa, valstybė gali gynybą finansuoti ne iš mokesčių, bet iš paskolų. Bet kuo daugiau valstybė skolinasi ginklavimui, tuo mažiau kapitalo rinkoje lieka kapitalo investicijoms į gamybos plėtimą ir modernizavimą. Tai yra vadinamasis „išstūmimo“ (*crowding out*) efektas. Tačiau kuo mažesnės investicijos, tuo lėčiau auga BVP, taigi ir tuo mažiau didėja vartojimas. Jeigu nenorima didinti mokesčių ir valstybės skolos, galima saugumą stiprinti įšaldant ir mažinant valstybės socialines išlaidas (švietimui, sveikatos apsaugai) bei investicijas į civilinės infrastruktūros plėtrą. Šiuo atveju privatus vartojimas nenukenčia, bet didesnis saugumas užtikrinamas mažesnės socialinės gerovės sąskaita: piliečiai tampa saugesni, bet lieka menkiausiai išsilavinę arba anksčiau ir greičiau išmiršta, negaudami kokybiškų sveikatos apsaugos paslaugų.

Gynybos ekonomika daug dėmesio skiria klausimui, kaip ekonomikos raidai įtaką daro staigus gamybos išlaidų padidėjimas arba sumažinimas. Nurodoma, kad karinių išlaidų padidėjimas gali pagyvinti ekonomiką, net padėti jai išsiti iš krizės. Taip ekonomika gauna „keinsišką postūmį“, taip vadinamą garsiojo ekonomisto Johno Meynardo Keyneso garbei. Jis patarė spartinti išėjimą iš ekonominės krizės stimuliuojant paklausą padidintomis vyriausybės išlaidomis. Kai kurie analitikai tokiu „stichiniu keinsizmu“ aiškino Vokietijos ūkio pagyvėjimą, kai į valdžią atėjęs Adolfas Hitleris pradėjo vykdyti gigantišką ginklavimosi programą. Šalyje per trumpą laiką neliko masinio nedarbo, varginusio ją didžiosios ekonominės 1929–1933 m. krizės metais. Kita vertus, staigus karinių išlaidų sumažinimas (taip paprastai būna pasibaigus karui, kuriam buvo mobilizuota civilinė pramonė) gali sukelti ekonomikos nuosmukį. Iš tikrųjų, ir po Pirmojo, ir po Antrojo pasaulinių karų Vakarų šalių nugalėtojų ekonomikas ištiko trumpos, bet gilios ekonominės krizės.

Abiem šiais atvejais skiriasi ilgalaikis (*long run*) ir trumpalaikis (*short run*) karinių išlaidų didinimo ekonominių pasekmių pobūdis. Pirmu atveju trumpalaikės pasekmės yra teigiamos, ilgalaikės – neigiamos; antru atveju yra atvirkščiai. Vis dėlto ir neigiant teigiamą ilgalaikį karinių išlaidų ekonominį poveikį, reikia tam tikrų išlygų. Teigiamas ilgalaikis ekonominių karinių išlaidų poveikis pasireiškia tada, kai karinės išlaidos naudojamos naujais mokslo atradimais grįstai naujoviškai ginkluotei kurti. Kuriant

tokius ginklus, gali būti sukurtos naujos dvigubo naudojimo technologijos, kurios gali būti pritaikytos ir civilinėje pramonėje. Taip karinių išlaidų didinimas gali spartinti mokslo ir technologijų pažangą, pagreitindamas ir „kūrybišką griovimą“ civilinėje ekonomikoje, susijusį su naujomis technologijomis grįstų ūkio šakų atsiradimu. Antai ginklavimosi varžybos karo aviacijos srityje tarpukariu bei Šaltojo karo metais spartino technologinę civilinės aviacijos pažangą; be atominės bombos kūrimo gana keblu įsivaizduoti tokį greitą branduolinės energetikos išsiplėtojimą.

Šio straipsnio kontekste visos šios išlygos svarbios tik tiek, kiek jos gali būti pritaikytos šiame straipsnyje svarstomam klausimui. Būtent, galime klausti, ar kartais gynybos išlaidų padidinimas (nuo 1935 m.) nepadėjo Lietuvos ekonomikai išėiti iš krizės arba kitais būdais neprisidėjo prie šalies ekonominės pažangos? Pirmiausia reikia pažymėti, kad ką tik išdėstytos gynybos ekonomikos teoremos labiau tinka didelių išsivysčiusių (arba savo laikotarpio priešakinio technologijų krašto) šalių ekonomikoms. Tarpukario Lietuva tokia nebuvo. Neabejotinas tarnybos kariuomenėje auklėjamas vaidmuo, ugdant naują Lietuvos patriotų kartą. Šį vaidmenį savo memuaruose pabrėžė S. Raštikis: „aš norėčiau paklausti, ar laikraščiai, žurnalai, knygos, bibliotekos, karių švietimas, analfabetų mokymas, jaunuolių drausminimas, patriotinis auklėjimas, fizinis lavinimas, sveikatos įstaigos, ligoninės yra beprasmiškai parako dūmai?“¹⁹ Tačiau tokio vaidmens vykdymą Lietuvos kariuomenė galėjo tęsti ir nedidindama gynybos išlaidų. Toje pačioje vietoje jis nurodo ir daugiau kariuomenės nuopelnų lietuvių tautos kultūros pažangai, kaip antai, kvalifikuotų darbininkų (elektrotechnikų, telegrafistų, telefonistų, motoristų) rengimas, taip pat „puskarininkų ir karininkų mokymas įvairiuose kursuose ir mokyklose savo krašte ir užsieny, o taip pat stipendijos medicinai, veterinarijai, inžinierijai, technikai, chemijai, teisei, ekonomikai studijuoti ir tobulintis Lietuvos ir užsienio aukštosiose mokyklose“²⁰. Tačiau visuose šiuose baruose kariuomenę galėjo sėkmingai pakeisti Švietimo ir kitos ministerijos, gavusios didesnę finansavimą. Papildomų lėšų daugiausia buvo skirta importinei karo technikai pirkti, o ne užsakymams vidaus gamintojams, todėl apie jų „keinsiškaį“ postūmį Lietuvos ūkio konjunktūrai kalbėti keblu.

Lietuvos ūkio atsigavimą nuo 1936 m. lėmė ne padidėjęs karo išlaidos, bet pagyvėjusi tarptautinė ekonominė konjunktūra, padidinusi paklausą Lietuvos eksporto prekėms ir pakėlusį jų kainas. Būdama atsilikusi šalis, Lietuva naujų karo technologijų nekūrė. Didžiuojamės Antano Gustaičio sukonstruotais ANBO lėktuvais (kai kas net siūlo juos laikyti tarpukario Lietuvos pažangos simboliu), tačiau tarpukario aviacijos lenktynių kontekste jie niekuo ypač neišsiskyrė (skirtingai nuo kai kurių lenkų, latvių ir netgi rumunų konstruktorių sukonstruotų modelių²¹). Nėra žinių, kad kuri nors užsie-

¹⁹ Žr. RAŠTIKIS, Stasys. *Kovose dėl Lietuvos*. T. 2. Vilnius, 1990, p. 62.

²⁰ Ibid.

²¹ Žr. ANTONIU, Dan; CICOS, George. *Vânătorul IAR-80 – istoria unui erou necunoscut*. București, 2000; GLASS, Andrzej. *Polskie konstrukcje lotnicze 1893–1939*. Warsaw, 1977; IRBĪTIS, Kārlis. *Of Struggle and Flight. The History of Latvian Aviation*. 2nd ed. Riga, 2016.

nio valstybė būtų siekusi nusipirkti lietuviškų lėktuvų. Tad tarptautiškai konkurencingos aviacijos pramonės išsiplėtojimo iš ANBO projekto perspektyva liko labai miglota.

Apibendrinant, kuo daugiau kariuomenė „gamina“ ar teikia saugumo paslaugų, tuo mažiau išteklių lieka vartojimo reikmenų ir paslaugų gamybai bei investicijoms į civilinę pramonę. Per mažos investicijos lėtina ūkio augimą. Dėl vangaus (arba lėtesnio negu kaimyninėse šalyse) vartotojiškos gerovės augimo gali kilti nepasitenkinimas vyriausybės politika, galiausiai sukeliantis vidaus politinę krizę, galinčią baigtis netgi pilietiniu karu ir valstybės žlugimu. Įveldama į ginklavimosi varžybas ir priversdama ekonomiškai silpnesnę valstybę nuosekliai didinti „saugumo gamybai“ skiriamą išteklių dalį, jos ekonomiškai stipresnė varžovė gali ją galiausiai visai ekonomiškai ir politiškai sužlugdyti, kaip tai JAV Šaltojo karo metais pavyko padaryti su Sovietų Sąjunga (tokiu pat būdu Azerbaidžanas gali laimėti „išaldytą“ karą dėl Kalnų Karabacho su Armėnija).

Išnagrinėjus pamatinius gynybos ekonomikos klausimus, jau galima pereiti prie gynybos išlaidų naštos matavimo. Šiuo tikslu gali būti naudojami trys rodikliai, iš kurių pirmi du yra seni ir gerai žinomi, o trečiasis – naujas. Pirmas, gynybos išlaidų naštą galima matuoti gynybos išlaidų procentine dalimi visose valstybės išlaidose; antra, gynybos išlaidų procentine dalimi BVP ar BNP. Naujas trečiasis matavimo būdas – lyginant valstybės išlaidas gynybai ir socialinėms reikmėms (visų pirma švietimui ir medicinai)²². Šiame straipsnyje apsiribosime pirmaisiais dviem rodikliais. Norėdami taikyti trečiąjį, turėtume pateikti platesnį teorinį pagrindimą ir duomenis apie Lietuvos bei jos kaimynių socialines išlaidas. Viena vertus, tai šį straipsnį labai išpūstų. Kita vertus, tai gana plati ir įdomi tema atskiram straipsniui. Tad šį darbą paliekame ateičiai. O šio straipsnio likę du skirsniai yra skirti Lietuvos gynybos išlaidų naštai matuoti ir palyginti tarptautiniu mastu, naudojant du senuosius rodiklius. Kiekvieną jų pradėdame aptardami atitinkamo rodiklio privalumus ir trūkumus.

2. Tarpukario Lietuvos gynybos išlaidų naštos svoris, matuojant procentine dalimi valstybės išlaidose

Akivaizdus pirmojo rodiklio privalumas yra tas, kad jį taikantis istorikas bene lengviausiai gali rasti patikimų duomenų jam pritaikyti. Visos solidžios valstybės leidžia statistikos metraščius, kuriuose galima rasti metines valstybės pajamų ir išlaidų sąmatas. Išlaidų sąmatose galima rasti Karo ministerijai skirtų išlaidų bendrą sumą, o kartais ir detalesnį jų išskirstymą. Karo ministerijai skirtas išlaidas ir galima laikyti šalies gynybos išlaidomis. Gali būti išimčių, kai valstybės oficialiuose statistikos leidiniuose skelbia ne visą informaciją apie išlaidas gynybai, jas „paslėpdamos“ civilinių

²² BRZOSKA, Michael. World Military Expenditures. In *Handbook of Defense Economics...*, vol. 1, pp. 57–59.

ministerijų išlaidų skiltyse. Bene kraštutinis tokio slapukavimo atvejis yra Sovietų Sąjunga, kuri savo gynybos išlaidas slėpdavo taip, kad jos žlugimo išvakarėse net aukščiausi jos vadovai nebežinojo tikrojo jų dydžio. Nėra žinių, kad taip būtų slapukavusi tarpukario Lietuva. Tiesa, Antrojo pasaulinio karo išvakarėse kai kurios jos kaimynės (pvz., Lenkija) dalį ginklavimosi išlaidų finansuodavo iš specialių fondų, kurių lėšos nebūdavo įtraukiamos į Karo ministerijos sąmatą. Tačiau duomenys apie šias išlaidas yra paskelbti ir į juos nesunku atsižvelgti.

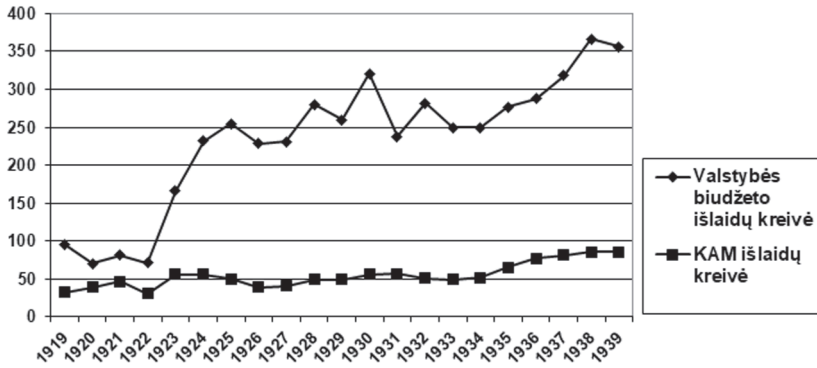
Rimtesnių šio rodiklio taikymo keblumų atsiranda dviejose situacijose. Pirma, jų kyla naudojant šį rodiklį tarptautiniams palyginimams. Valstybės biudžeto sudarymo principai yra nevienodi skirtingose šalyse. Labiausiai šiuo atžvilgiu skiriasi unitarinės ir federacinės valstybės, kurios turi centrinę vyriausybę su savo biudžetu ir federacijos subjektų vyriausybes su atskirais biudžetais. Gynyba paprastai yra federacijos vyriausybės kompetencijos sritis. Tačiau jeigu vertindami jų santykinį dydį atsižvelgsime tik į centrinės vyriausybės biudžetą, jų santykinis dydis bus kur kas didesnis negu skaičiuojant nuo visų valstybės išlaidų, apimančių ir centrinės vyriausybės, ir federacijos subjektų išlaidas, sumos. Tarpukario Lietuvos atveju, įtraukę į valstybės išlaidas autonominio Klaipėdos krašto vyriausybės (direktorijos) išlaidas, santykinę gynybos išlaidų dalį šiek tiek sumažintume.

Kita vertus, ir unitarinėse valstybėse ne visi iš piliečių surenkami mokesčiai atitenka centrinei vyriausybei. Dalį jų nustato, surenka ir išleidžia vietos savivaldybės. Taip buvo ir tarpukario Lietuvoje bei kaimyninėse valstybėse. Kadangi gynyba ir čia buvo centrinės vyriausybės prerogatyva, skaičiuojant Krašto apsaugos ministerijos (KAM) išlaidų dalį nuo centrinės vyriausybės ir vietos savivaldybių išlaidų sumos, jos santykinis dydis jau pastebimai sumažėtų. Išlaidų dalis dar labiau sumažėtų, ją skaičiuojant nuo viso viešojo sektoriaus išlaidų sumos. Šiuolaikinėje Lietuvoje jos apima Valstybinio pensijų fondo (Sodros) ir Valstybinės ligonių kasos išlaidas. Institucijos, analogiškos Sodrai, tarpukario Lietuvoje nebuvo (išskyrus Klaipėdos kraštą). Pensijas gaudavo tik valstybės tarnautojai, o lėšos pensijoms mokėti būdavo įtraukiamos į ministerijų, kurių žinybose pensininkai anksčiau dirbo, sąmatas. Tačiau vykdant 1926 m. kovo 23 d. pasirašytą Vyriausiosios socialinio draudimo valdybos įstatymą, 1928 m. pabaigoje Didžiojoje Lietuvoje buvo įkurtos pirmosios septynios ligonių kasos. Vykdant 1936 m. priimtą Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų įstatymą, pradėjo veikti Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų kasa (DNAK)²³. Įtraukę abiejų šių ligonių kasų ir DNAK išlaidas į tą valstybės išlaidų sumą, nuo kurios skaičiuojama gynybos išlaidų santykinė dalis, tą dalį vėlgi sumažintume.

Tiesa, tas sumažinimas tarpukario Lietuvos atveju būtų visai nedidelis, nes ligonių kasų ir DNAK metinės išlaidos 1938–1939 m. sudarė tik apie 10 mln. litų²⁴. Jau vien dėl to neverta komplikuoti skaičiavimų, todėl šių santykinai nedidelių išlaidų į ben-

²³ Žr. MANČINSKAS, Česlovas. *Socialinis draudimas Lietuvoje ir kova dėl jo 1919–1940 metais*. Vilnius, 1971.

²⁴ *Ibid.*, p. 82–85, 122.



1 pav. Lietuvos valstybės biudžeto ir Krašto apsaugos ministerijos išlaidų santykis 1919–1939 m. (mln. litų) Šaltinis: VAIČENONIS, J. Op. cit., p. 158. Skelbiama autoriui leidus

dras valstybės išlaidas neįtrauksime. Kitų autorių pavyzdžiu ignoruosime ir Klaipėdos krašto direktorijos biudžetą bei vietos savivaldybių išlaidas, apsiribodami tik Lietuvos statistikos metraštyje nurodytomis centrinės vyriausybės biudžeto išlaidomis, kurias sudaro ministerijų ir kai kurių kitų žinybų (Prezidentūra, Valstybės kontrolė ir kt.) išlaidų suma. Tokiu būdu Lietuvos gynybos išlaidų svorį jau aptarė Jonas Vaičėnis²⁵. Jo sudarytas paveikslas rodo, kaip 1919–1939 m. keitėsi šiuo būdu suskaičiuotos visos Lietuvos valstybės išlaidos ir KAM išlaidos kaip jų dalis (1 pav.).

Tačiau dėl šio vaizdo lieka tam tikrų klausimų ir abejonių. Šiuolaikinėje Lietuvoje viešajam sektoriui priklauso ir komerciniais pagrindais veikiančios įmonės, tokios kaip Lietuvos geležinkeliai, Lietuvos paštas, Generalinė miškų urėdija. Dalį savo pajamų tokios įmonės atskaito į valstybės biudžetą (iš esmės tai privataus sektoriaus įmonių mokamų mokesčių atitikmuo), tačiau apskritai jų pajamos ir išlaidos nėra valstybės biudžeto dalis. Tarpukario Lietuvoje buvo kitaip: pašto bei geležinkelio pajamos ir išlaidos buvo įtraukiamos į Susisiekimo ministerijos biudžetą, valstybinius miškus tvarkiusių girininkijų – į Žemės ūkio ministerijos biudžetą ir pan. Kaip kritiškai nurodė gerai informuoti amžininkai, dėl to Pirmosios Lietuvos Respublikos biudžetas būdavo dirbtinai išpučiamas²⁶. Daugiausia prie to prisidėdavo Susisiekimo ministerija. Formaliai žiūrint, būtent išlaidos „susisiekimui“, t. y. Susisiekimo ministerijos išlaidos, paprastai (išskyrus 1936–1939 m.) sudarydavo santykinai didžiausią biudžeto išlaidų dalį: 1924 m. 61,7 mln. iš 232,3 mln. (26,6 %), 1938 m. 72,5 mln. iš 366,5 (19,8 %) mln. litų²⁷.

²⁵ VAIČENONIS, J. Op. cit., p. 158.

²⁶ RIMKA, Albinas. Mūsų mokesčiai ir jų ekonominis veikimas. *Lietuvos ūkis*, 1926, nr. 6 (45), p. 177; AUGUSTAITIS, J. Op. cit., p. 21–23.

²⁷ Žr. *Lietuvos statistikos metraštis 1924–1926*. Kaunas, 1927, p. 317; *Lietuvos statistikos metraštis 1938*. Kaunas, 1939, p. 319.

Problema ta, kad skirtingai nuo kitų ministerijų, kurios „gyveno“ iš mokesčių įplaukų, Susisiekimo ministerija didžiąją dalį savo išleidžiamų lėšų pati ir užsidirbdavo, eksploatuodama geležinkelius, teikdama pašto ir telefoninio ryšio paslaugas. Tikromis biudžeto išlaidomis „susisiekimui“ galima laikyti tik vyriausybės jai papildomai skiriamas lėšas tiltų, geležinkelių, plentų ir pan. naujų transporto infrastruktūros objektų statybai. Skaičiuojant gynybos išlaidų dalį bendrose biudžeto išlaidose be Susisiekimo ministerijos išlaidų, jų santykinė dalis išauga beveik iki trečdaliu: 32,8 % 1924 m. (55,9 mln. iš 170,6 mln. litų), apie 29 % 1938 m. (85,2 mln. iš 294 mln. litų)²⁸. Taigi perskaičiavę gynybos išlaidų santykinę dalį, visose valstybės išlaidose gautume visai kitokį vaizdą palyginti su tuo, kuris išskyla kitame J. Vaičėnionio paveiksle, pateikiamame Lietuvos, Suomijos, Latvijos ir Lenkijos gynybos ministerijų išlaidų iš valstybių biudžetų lyginamąjį grafiką 1919–1939 m.

136

Nors Lenkijos po tokio perskaičiavimo nepasivytume, atotrūkis nuo Latvijos antrajame nepriklausomybės dešimtmetyje gerokai padidėtų. Mat Latvijoje geležinkelių eksploatacijos išlaidos į biudžetą nebūdavo įtraukiamos. Todėl V. Jokubauskas galėjo stebėtis, kad Latvija 1922–1938 m. susisiekimui (skaičiuojant metinį laikotarpio vidurkį) išleido tik 6,47 proc. valstybės biudžeto lėšų, o Lietuvoje 1924 m. šiai sričiai buvo išleista 21,7 proc., viršijant karo žinybos dalį (20,62 %)²⁹. Pateikti alternatyvus Lietuvos ir jos kaimynių gynybos ministerijų išlaidų procentinės dalies visose valstybės išlaidose lyginamojo vaizdo neįmanoma be specialaus šių valstybių biudžetų sudarymo principų tyrimo. Kadangi literatūroje tokio tyrimo aptikti nepavyko, tenka tokio alternatyvus vaizdo sudarymą atidėti kitai progai.

J. Vaičėnionio grafikas (2 pav.) rodo, kad iki pat 1938 m. santykinai mažiausios buvo Suomijos karinės išlaidos. Lyderė visą laiką išliko Lenkija. Tik pradėjusi vykdyti 1935 m. patvirtintą septynerių metų ginklavimo programą Lietuva aplenkė Latviją³⁰. Žinant, kad Suomijai geriausiai sekėsi ginti savo nepriklausomybę, beliktų daryti išvadą, kad ne gynybai skiriama biudžeto išlaidų dalis lėmė siekio išsaugoti valstybės nepriklausomybę sėkmę.

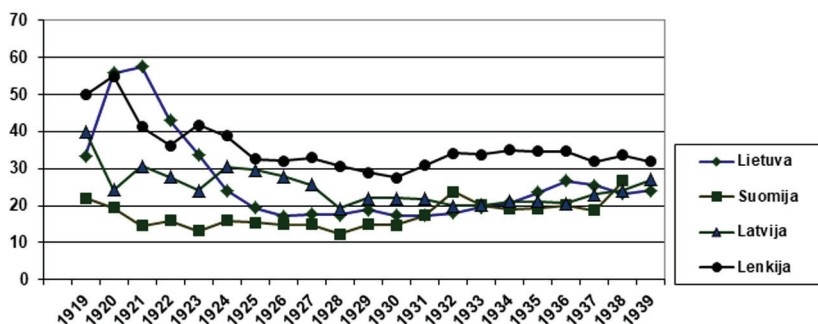
Lygindami skirtingus gynybos išlaidų naštos rodiklius, ekspertai nurodo, kad procentinės gynybos išlaidų dalies visose valstybės išlaidose rodiklis labiau tinka centrinės vyriausybės politiniams prioritetams atskleisti nei tikrajam gynybos išlaidų svoriui išmatuoti³¹. Mat valstybės ženkliai skiriasi jų fiskalinėmis priemonėmis perskirstoma BVP dalimi. Šalyje, kurioje mokesčiai yra maži, gynybos išlaidų našta yra nedidelė, net jeigu šios išlaidos sudaro santykinai didžiausią valstybės išlaidų dalį. Kita vertus, šalyje su plataus masto

²⁸ Ibid.

²⁹ JOKUBAUSKAS, V. Op. cit., p. 117.

³⁰ Verta pakartoti, kad jeigu procentinę gynybos išlaidų dalį skaičiuotume nuo valstybės išlaidų be Susisiekimo ministerijos, vaizdas tikriausiai būtų kitoks.

³¹ Žr. BRZOSKA, M. Op. cit., p. 58.



2 pav. Lietuvos, Suomijos, Latvijos ir Lenkijos krašto apsaugos ministerijų išlaidų iš valstybių biudžetų (procentais) lyginamasis grafikas 1919–1939 m.

Šaltinis: VAIČENONIS, J. Op. cit., p. 158. Skelbiama autoriui leidus

valstybės vykdomu persikirstymu ir santykinai nedidelė procentinė gynybos išlaidų dalis visose valstybės išlaidose gali reikšti didelį krūvį ekonomikai. Tad galima teigti, kad gynybos išlaidų ekonominę naštą kur kas tiksliau parodo kitas rodiklis – gynybos išlaidų procentinė dalis BVP ar BNP. Šis rodiklis aptariamas ir pritaikomas kitame skirsnyje. Iš tikrųjų, pirmųjų mėginimų suskaičiuoti nacionalines pajamas autorius ir motyvavo siekis išsiaiškinti tikrąjį karo išlaidų naštos dydį didelių karinių konfliktų išvakarėse. Pirmasis tokį skaičiavimą atliko XVII a. ekonomistas, „politinės aritmetikos“ (vėliau perkrikštytos „statistika“) pradininkas Williamas Petty (1620–1687), kurį domino, ar Anglijos ekonomika gali atlaikyti karo su kaimyninėmis valstybėmis (Olandija ir Prancūzija) kaštus?³²

Tačiau prieš imantis matuoti šiuo rodikliu tarpukario Lietuvos gynybos išlaidų naštą, verta aptarti dar vieną keblumą, su kuriuo susiduriame taikydami abu rodiklius. Su juo susiduriame, kai mėginame įvertinti gynybos išlaidų naštos kaitą laike, t. y. nustatyti, ar ji didėja, ar mažėja? Žvelgiant į biudžeto ir gynybos išlaidų grafiką (1 pav.), atrodo, kad Lietuvai atsigavus po Pirmojo pasaulinio karo sugriovimų (apie 1924 m.), jos metinės išlaidos gynybai liko daugiau ar mažiau pastovios iki pat 1936 m., svyruodamos į abi puses aplink 50 mln. litų dydį ir apytikriai atkartodamos valstybės išlaidų dinamiką, kuri savo ruožtu atspindi ūkio būklę. Iki 1930 m. (su svyravimais) kopusios aukštyn, vėliau valstybės išlaidos sumažėjo ir vėl pradėjo augti nuo 1935 m., kai padidėjo ir gynybos išlaidos. Be abejo, šią dinamiką paaiškina pasaulinė ekonominė krizė (1929–1933 m.), kuri Lietuvą kiek vėliau pasiekė (nuo 1931 m.), bet užtat ir ilgiau užtruko (iki 1935 m.). Valstybės išlaidų padidėjimas per 10 metų nuo aukščiausio ikikrizinio lygio (320,6 mln. litų 1930 m.) iki aukščiausio lygio, pasiekto nepriklauso-

³² Žr. MADDISON, Angus. *Contours of the World Economy, 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History*. Oxford, 2007, pp. 253–256.

mybės metais (366,5 mln. litų 1938 m.), atrodo visai nežymus (apie 46 mln. litų). Jeigu teisinga prielaida, kad biudžeto dinamika atspindi viso ūkio dinamiką, gali susidaryti įspūdis, kad antruoju nepriklausomybės dešimtmečiu Lietuvos ūkis stagnavo, Antrojo pasaulinio karo išvakarėse vos pranokdamas prieš dešimtmetį pasiektą lygį.

Tačiau toks įspūdis yra klaidingas. Jis susidaro dėl to, kad duomenys apie valstybės biudžeto ir gynybos išlaidas yra pateikiami einamosiomis (nominaliomis) kainomis, neatsižvelgiant į lito perkamosios galios pokyčius. Šiais laikais esame įpratę, kad ta galia (nesvarbu, lito ar euro) tik mažėja: vyksta nepaliaujama pinigų infliacija (nuvertėjimas). Tarpukariu buvo kitaip: prasidėjus 1929–1933 m. krizei, kainos smarkiai krito, o lito perkamoji galia išaugo (vyko pinigų defliacija). Sprendžiant pagal nominalius dydžius, 1924–1938 m. Lietuvos Respublikos biudžeto išlaidos išaugo tik 57,8 proc. (nuo 232,3 iki 366,5 mln. litų, taip pat ir KAM išlaidos – 52,4 proc. (nuo 55,9 iki 85,2 mln. litų). Tačiau 1938 m. vieno lito perkamoji galia $135/64 = 2,1$ karto pranoko 1924 m. perkamąją galią³³. Skaičiuojant pastoviomis 1924 m. kainomis, LR biudžeto išlaidos 1938 m. (773,1 mln. Lt) buvo 3,3 kartų didesnės palyginti su 1924 m., o gynybos išlaidos padidėjo 3,2 kartų (nuo 55,9 iki 179,7 mln. Lt).

Dėl didžiulių kainų lygio pokyčių nėra tikslo mėginti apskaičiuoti bendrą gynybos išlaidų sumą tarpukariu (ar atskirais jo laikotarpiais), tiesiog susumuojant paskirų metų išlaidas tų metų kainomis. Galima pasakyti ir griežčiau – tokia operacija negali duoti prasmingų rezultatų, nes sumuojami nelyginami dydžiai. Ne prasmingesni ir iš tokių sumų išvedami metiniai vidurkiai. Ir vienu, ir kitu atveju sumuojami ar dalijami dydžiai turi būti apskaičiuoti sugretinamomis (kitai sakant, palyginamomis) kainomis. Tai yra pasirinktų bazinių metų kainos. Visa tai svarbu, atsižvelgiant į Liudo Truskos teiginį, įėjusį į plačiąją istorikų cecho apyvartą, kad tarpukario metais Lietuva gynybos reikalams iš viso išleido apie milijardą litų³⁴. Šis teiginys gali būti netoli tiesos, jeigu skaičiuojama 1938 m. kainomis. Tačiau skaičiuojant 1935 m. (kai kainų lygis buvo žemiausias per visą tarpukarį), visos tarpukario gynybos išlaidos galėjo būti gerokai mažesnės. Jeigu skaičiuosime 1925 m. kainomis (kai kainų lygis buvo aukščiausias), tai jos galėjo viršyti du milijardus litų.

Ši pastaba gali būti adresuota ir tiems įdomiems V. Jokubausko skaičiavimams, kuriuose jis lygina atskirų šalių gynybos finansavimą atskirais laikotarpiais, kaip rodiklį naudodamas tų išlaidų metinį vidurkį per tam tikrą laikotarpį (litaais) vidutiniškai vienam gyventojui³⁵. Istorikas puikiai suvokia keblumus, kurie kyla tas išlaidas konvertuojant į litus, kurie buvo vienintelė nedevaluota tarpukario metais Baltijos ša-

³³ 135 yra 1924 m. kainų indeksas (1913 m. = 100 %), 64 – 1938 m. kainų indeksas (1913 m. = 100 %). Duomenis apie mažmeninių prekių kainų lygio pokyčius 1924–1939 m. (1913 m. = 100 %) žr. Lietuvos HSM archyve LiDA [interaktyvus]. Žiūrėta 2017-10-06. URL: <[http://archive.lidata.eu:81/obj/fStudy/LiDA_HISTPRIX_0044_STUDY_01_CUBE_001](http://archive.lidata.eu/webview/index.jsp?object=http://archive.lidata.eu:81/obj/fStudy/LiDA_HISTPRIX_0044_STUDY_01_CUBE_001)>. Žr. taip pat: MEŠKAUSKAS, Kazimieras; PURONAS, Vytautas; MEŠKAUSKIENĖ, Malvina; JURGINIS, Juozas. *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*. Vilnius, 1976, p. 409.

³⁴ Žr. TRUSKA, L. *Antanas Smetona...*, p. 228.

³⁵ Žr. JOKUBAUSKAS, V. Op. cit., p. 121.

lių valiuta. Tačiau jis neatsižvelgia į realių (sugretinamų, arba pastovių) ir nominalių (einamųjų) kainų skirtumą. Nominalių gynybos išlaidų didėjimas nebūtinai atskleidžia realių išlaidų didėjimą ar mažėjimą. Esant metinei 10 proc. infliacijai, valstybės biudžeto išlaidų padidėjimas 5 proc. reiškia ne gynybos išlaidų naštos padidėjimą, bet sumažėjimą. Pasaulinės ekonominės krizės metais nominalios Lietuvos gynybos išlaidos 1932–1933 m. keliais milijonais litų sumažėjo. Tačiau dėl didelės defliacijos tais metais realios gynybos išlaidos augo.

Šios perskyros svarba buvo visiškai aiški amžininkams. Jau minėtame „Ginklavimosi metraštyje“ duomenys apie gynybos išlaidas einamosiomis kainomis visada pateikiami drauge su kainų indeksais, kurie leidžia įvertinti realių pokyčių pobūdį. Kaip pavyzdį (sudėjęs į vieną lentelę) pateikiu paskutiniame, 15-ajame (1939–1940 m.), šio metraščio tome³⁶ esančią informaciją apie Lietuvos gynybos išlaidas 1933–1939 m. Kaip matome, pateikiami duomenys ne vien apie gynybos išlaidas, bet ir pragyvenimo išlaidų indekso reikšmės. Tiesa, Lietuvos statistikos leidiniuose būdavo reguliariai skelbiamos ir kito kainų rodiklio – mažmeninių kainų indekso – reikšmės. Dėl neaiškių priežasčių (gal dėl Lietuvos užsienio reikalų ministerijos valdininkų, privalėjusių pateikti informaciją Tautų lygai, nerangumo ar nenusimanymo?) šiam indeksui skirta eilutė palikta tuščia, tuo tarpu kitoms Baltijos šalims skirtuose metraščio skyreliuose aptinkame duomenis ne tik apie mažmeninių, bet ir apie didmeninių kainų lygio pokyčius.

Tačiau ir šių duomenų pakanka išdėstytiems teiginiams iliustruoti. Taigi, pagal lentelėje pateiktus duomenis, nominalios Lietuvos gynybos išlaidos 1935 m. lyginant su 1934 m. išaugo 31,3 proc. Realus jų pokytis buvo 54,6 proc., nes dėl kainų lygio smukimo 1934–1935 m. gynybai 1935 m. skirtų 65,6 mln. litų perkamoji galia buvo lygi 77,1 mln. litų 1934 m. kainomis ($65,5 \times 53/45 = 77,1$). Kitais (1936 m.) metais realus išlaidų padidėjimas (nuo 65,5 mln. litų iki 73,6 mln. litų 1935 m. kainomis) jau buvo mažesnis už nominalųjį (nuo 65,5 iki 76,9 mln. litų). Ir tik 1937–1938 m. realus gynybos išlaidų pokytis atitiko nominalųjį, nes tais metais kainų lygis nepakito. Bazinėmis 1929 m. kainomis 1934 m. gynybos išlaidos sudarė 94 mln. litų ($49,9 \times 100/53$), o 1938 m. – 163,8 mln. litų ($85,2 \times 100/52$), taigi skaičiuojant sugretinamomis 1929 m. kainomis gynybos išlaidos 1934–1938 m. išaugo 74,3 proc. Siekiant rimčiau apskaičiuoti realias tarpukario Lietuvos gynybos išlaidas ir jų pokyčius, reikėtų taikyti mažmeninių kainų indeksą. Mat jis apėmė platesnės prekių grupės kainas, o pragyvenimo išlaidų indeksas buvo skaičiuojamas atsižvelgiant tik į „minimaliam pragyvenimui“ būtinų prekių ir paslaugų kainas. Be to, reikėtų aprėpti visą laikotarpį, kurio žinome mažmeninių kainų indekso reikšmes ir turime duomenų apie gynybos išlaidas einamosiomis kainomis. Paliekame šį darbą kitai progai.

³⁶ Paskui metraščio leidimas nutrūko.

1 lentelė. Lietuvos gynybos išlaidos 1934–1939 m. (mln. litų)
Šaltinis: *Armaments Year-book*, 1939/1940, vol. 15, p. 245

	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Krašto apsaugos ministerija	Uždarytos sąskaitos					Preliminarus vertinimas
	49,9	65,5	76,9	81,4	85,2	
Mažmeninių kainų indeksas						
Pragyvenimo išlaidos (1929 = 100 %)	53	45	47	52	52	52

3. Tarpukario Lietuvos gynybos išlaidų naštos svoris, matuojant procentine nacionalinių pajamų dalimi

140

Šiuo metu dažniausiai naudojamas gynybos išlaidų naštos rodiklis yra gynybos išlaidų ir BVP arba BNP santykis. Taikydami jį tarpukariui, susiduriame su dviem keblumais. Pirmą, iki nacionalinių sąskaitų sistemos (NSS) sukūrimo ir tarptautinio įtvirtinimo (1953 m. priimta Jungtinių Tautų Organizacijos rekomendacija), nacionalinės pajamos skirtingose šalyse nebuvo skaičiuojamos pagal tą pačią metodiką. Todėl tokių skaičiavimų rezultatai nėra visiškai palyginami. Antra, apie tarpukario Lietuvos BNP turime tik 1924, 1938 ir 1939 m. skaičiavimus. 1924 m. skaičiavimo autorius – garsusis tarpukario ekonomistas Albinas Rimka³⁷, 1938 ir 1939 m. Lietuvos BNP 1940 m. suskaičiavo Lietuvos CSB darbuotojas F. Šipica³⁸. F. Šipicos skaičiavimo rezultatai paskelbti jau vokiečių okupacijos laikais Ostlando okupacinės administracijos parengtame ir 1942 m. Rygoje išleistame statistikos duomenų rinkinyje³⁹. Abiejų autorių atliktų skaičiavimų rezultatai pateikiami 2 lentelėje, kuri nurodo taip pat ir skirtingų ūkio šakų indėlį į nacionalines pajamas.

Literatūroje įsigalėjusiu požiūriu, abu autoriai skaičiavo pagal tą pačią metodiką, tad jų išvesti skaičiai yra palyginami (skaičiuojant sugretinamomis kainomis). Tiesa, F. Šipica Lietuvos BNP 1938 ir 1939 m. skaičiavo be Klaipėdos krašto, o A. Rimkos skaičiai apima visą Lietuvą. Todėl verta sutikti su V. Jokubausko pasiūlymu šiek tiek pakoreguoti F. Šipicos skaičius, siekiant padidinti abiejų autorių apskaičiuotų BNP dydžių palyginamumą⁴⁰. G. Vaskelos vertinimu, 1938 m. nacionalinės pajamos Klaipėdos krašte vidutiniškai vienam gyventojui einamosiomis kainomis siekė 750 litų,

³⁷ Žr. RIMKA, Albinas. Tautos pelnas ir metodai jam surasti. *Lietuvos ūkis*, 1926, nr. 3 (42), p. 70–74; nr. 4 (43), p. 105–110; nr. 5 (44), p. 141–146.

³⁸ Vardas nežinomas. Inicialą F. nurodo Jonas Dagys. Žr. DAGYS, Jonas. Visuomeninio produkto ir nacionalinių pajamų apimties buržuazinėje Lietuvoje klausimu. *Liaudies ūkis*, 1959, nr. 5, p. 140.

³⁹ Žr. *Strukturbericht über das Ostland*. Teil I: *Ostland in Zahlen*. Hrsg. vom Reichskommissar für das Ostland. Riga, 1942, S. 120.

⁴⁰ Žr. JOKUBAUSKAS, V. Op. cit., p. 132.

2 lentelė. Lietuvos nacionalinės pajamos ir jų sandara 1924–1939 m.
Šaltinis: NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai...*, p. 87

Ūkio šakos	1924 m.		1938 m.		1939 m.	
	Mln. litų	%	Mln. litų	%	Mln. litų	%
Žemės ūkis	782,5	61,76	539,3	46,27	577,9	45,9
Miškininkystė	6,2	0,5	55,3	4,7	55,6	4,42
Žuvininkystė			0,6	0,05	0,6	0,04
Pramonė	136,2	10,75	170,1	14,6	208,5	16,56
Amatai			197,3	16,93	199,1	15,81
Prekyba	312,0	24,62	149,1	12,8	161,4	12,82
Transportas			19,2	1,65	25,4	2,02
Kita	30,0	2,37	35,0	3,0	30,6	2,43
Iš viso	1 266, 9	100	1 165,9	100	1 259,1	
Iš viso sugretinamomis kainomis	1 266,9	100	2 460,0	100	2 499,7	100
Vienam gyventojui (litais)	582		482		515	
Vienam gyventojui sugretinamomis kainomis	582		1 017		1 023	

45,6 proc. pranokdamos Didžiosios Lietuvos vidurkj⁴¹. 1938 m. gruodžio 31 d. Klaipėdos krašte gyveno apie 153 793 gyventojai⁴², tad viso krašto nacionalinės pajamos galėjo sudaryti 115,4 mln. litų einamosiomis kainomis. Pridėję jas prie F. Šipicos išvesto skaičiaus, gauname 1 281,3 mln. litų.

Panašią pataisą (114,5 mln. Lt einamosiomis kainomis) siūlo ir V. Jokubauskas⁴³. Tačiau išvesdamas Klaipėdos krašto NP bendrą apimtį iš G. Vaskelos pateikto NP vidurkio vienam gyventojui, jis naudoja 1937 m. gruodžio 31 d. Klaipėdos krašto gyventojų skaičių, o toliau jį prideda prie F. Šipicos NP skaičiaus Didžiąjai Lietuvai. Tai nevisiškai korektiška, nes F. Šipica savo skaičiavimuose naudojo gyventojų skaičių 1938 m. gruodžio 31 d.⁴⁴ Tad ir išvedant bendrą Klaipėdos krašto nacionalinių pajamų apimtį, reikėtų naudoti šios Lietuvos teritorijos gyventojų skaičių 1938 m. gruodžio 31 d. Sekdami V. Jokubausko pavyzdžiu, taip pat galime pataisyti F. Šipicos apskaičiuotų nacionalinių pajamų 1939 m. apimtį. Tai darome, pridėdami prie jų Klaipėdos krašto pirmojo tų metų ketvirčio produkciją, kas sudaro apie 28,85 mln. litų. Gauname 1 288,0 mln. Lt. Vis dėlto dėl Lietuvos sienų pokyčių, sunkinančių tų metų šalies nacionalinių pajamų apimtį apskaičiavimą, 1939 m. gynybos išlaidų naštos rodiklio reikšmė neišvengiamai lieka ne tokia patikima, palyginus su jo reikšme 1938 m.

⁴¹ VASKELA, Gediminas. *Tautiniai aspektai Lietuvos ūkio politikoje 1919–1940 metais*. Vilnius, 2014, p. 89.

⁴² Žr. *Lietuvos statistikos metraštis 1938...*, p. 16.

⁴³ JOKUBAUSKAS, V. Op. cit., p. 132.

⁴⁴ Tuo tarpu G. Vaskela naudoja Lietuvos gyventojų skaičiaus 1937 m. gruodžio 31 d. (2 549 668) ir 1938 m. gruodžio 31 d. (2 575 363) vidurkj, t. y. 2 562 500. Žr. VASKELA, G. Op. cit. p. 88.

Remdamiesi A. Rimkos išvestu Lietuvos BNP 1924 m. dydžiu ir ką tik patikslintais F. Šipicos BNP dydžiais, gauname, kad Lietuvos gynybos išlaidos 1924 m. sudarė 55,9/1 266,9 mln. Lt, t. y. 4,41 proc. BNP; 1938 m. – 85,2/1 281,3 mln. Lt, t. y. 6,65 proc. BNP, 1939 m. – 85,9/1 288,0 mln. Lt, t. y. 6,67 proc. BNP. Galima spėti, kad gynybos išlaidų ir BNP santykis 1925–1934 m. buvo panašus į tą, kurį apskaičiavome 1924 m., nuo 1935 ar 1936 m. jis padidėjo 2–3 procentiniais punktais. Tačiau ką reiškia šie skaičiai? Palyginus su šiuolaikinės Lietuvos gynybos išlaidomis, ką tik perkopusiomis 2 proc. BVP slenkstį, tarpukario Lietuvos išlaidos buvo daug didesnės: jos gynybos išlaidų našta buvo 2–3 kartus didesnė⁴⁵. Mūsų laikais ji net patektų į pirmąjį daugiausia gynybai išleidžiančių šalių penketuką, aplenkdamą Izraelį. Štai Stokholmo tarptautinio taikos tyrimų instituto (*Stockholm International Peace Research Institute* – SIPRI) sudaryto sąrašo pirmasis dvidešimtukas, kuriame valstybės, daugiausia gynybai išleidusios 2016 m., surikiuotos eilės tvarka, skliausteliuose nurodant šiuo tikslu išleidžiamą BVP dalį:

142

- | | |
|---------------------------|--------------------------------------|
| 1) Omanas (13,7 %); | 11) Azerbaidžanas (3,6 %); |
| 2) Saudo Arabija (9,8 %); | 12) Irakas (3,6 %); |
| 3) Kongas (7,2 %); | 13) Pakistanas (3,6 %); |
| 4) Alžyras (6,5 %); | 14) Brunėjus (3,5 %); |
| 5) Izraelis (5,6 %); | 15) Kolumbija (3,4 %); |
| 6) Rusija (5,4 %); | 16) Botsvana (3,4 %); |
| 7) Jordanija (4,6 %); | 17) Singapūras (3,4 %); |
| 8) Namibija (4,4 %); | 18) JAV (3,3 %); |
| 9) Armėnija (4,1 %); | 19) Marokas (3,3 %); |
| 10) Ukraina (3,7 %); | 20) Kirgizija (3,2 %). ⁴⁶ |

O kaip tarpukario Lietuva atrodo palyginus su savo amžininkėmis kaimynėmis (visų pirma Estija, Latvija, Suomija)? Beveik visus esamus šaltinius, reikalingus tarpukario Lietuvos gynybos išlaidų naštos svoriui įvertinti, jau surinko ir išanalizavo V. Jokubauskas. Su visais jo teiginiais galima sutikti, išskyrus galutinę išvadą, esančią paskutiniame jo knygos 2.2.2 skirsnio „Nacionalinių pajamų dalis, tekusi gynybai tarpukariu“ sakinyje: „Gynybai skirtų lėšų suma vidutiniškai 1 gyventojui visose keturiose šalyse irgi buvo panaši. Tačiau NP dalis nuošimčiais, 1938–1939 m. tekusi gynybai, Lietuvoje buvo 2–2,5 karto didesnė nei kitose šalyse (arba kitų šalių NP procentinė dalis, tekusi gynybai, buvo 40–60 % mažesnė nei Lietuvos procentinė dalis). [...] Ta-

⁴⁵ Verta pakartoti, kad skirtumas tarp BVP ir BNP rodiklių nėra esminis.

⁴⁶ The World Bank Data. Military expenditure (% of GDP). Žiūrėta 2017-10-06. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/MS.MIL.XPND.GD.ZS?end=2016&start=2016&year_high_desc=true>.

čiau jeigu Lietuvos NP dalį krašto apsaugai skaičiuosime nuo sugretintomis [sic! – Z. N.] 1924 m. kainomis apskaičiuotų NP, gausime, kad 1938 m. krašto apsaugai Lietuva skyrė 3,15 % sugretintomis 1924 m. kainomis apskaičiuotų 1938 m. NP, o 1939 m. atitinkamai – 3,37 %. Pastarieji duomenys praktiškai identiški Latvijos atveju, artimi Estijos ir Suomijos rodikliams.⁴⁷

Tik su šia galutine išvada negalima sutikti, nes autorius ignoruoja, kad nustatant gynybos išlaidų santykinę dalį 1938 ar 1939 m. nacionalinėse pajamose, apskaičiuotose 1924 m. kainomis, taip pat ir gynybos išlaidas 1938 m. ar 1939 m. reikia skaičiuoti 1924 m. kainomis. Pasak V. Jokubausko, Lietuvos nacionalinės pajamos 1938 m. buvo 1 280,4 mln. Lt einamosiomis, 2 701 mln. Lt 1924 m. kainomis (koeficientas 135/64), 1939 m. atitinkamai 1 287,7 mln. Lt ir 2 549,6 mln. Lt (koeficientas 135/68). Padalijus biudžeto išlaidas gynybai 1938 m. kainomis (85,2 mln.) iš jų dydžio 1924 m. kainomis (2 701 mln. Lt), iš tiesų gaunama 3,15 proc. Tačiau tai netinkama aritmetinė operacija, nes ir gynybai išleidžiamo lito perkamoji galia 1938 m. buvo didesnė. Taigi ir 1938 m. gynybos išlaidas reikia dauginti iš koeficiento 135/64. Gauname 179,7 mln. Lt, kurie sudaro tuos pačius 6,65 proc. 1938 m. Lietuvos BNP, kuriuos gavome, skaičiuodami einamųjų metų kainomis.

Verta pridurti, kad tokia išvada sunkiai suderinama su kitais autoriaus gautais rezultatais. Vienas įdomiausių – V. Jokubausko atliktas Lietuvos ir kitų šalių karinės galios matavimas ir palyginimas, atliktas taikant autoriaus sudarytą originalų karinės galios koeficientą (skaičiuojamą vidutiniškai vienam gyventojui)⁴⁸. Šis palyginimas rodo, kad Lietuva savo karine galia nenusileido (priešingai – netgi lenkė) savo kaimynėms, kurios buvo labiau ekonomiškai išsivysčiusios už Lietuvą (išskyrus Lenkiją). Šį paradoksą, ar veikia stebuklą, galima paaiškinti tik tuo, kad Lietuva gynybai skirdavo santykinai didesnę BVP/BNP dalį.

Lietuvos gynybos išlaidų palyginimą su Estijos ir Latvijos išlaidomis sunkina tai, kad šiose šalyse biudžetiniai metai nesutapdavo su kalendoriniais metais – prasidėdavo balandžio mėn. ir baigdavosi kitų metų kovo 31 dieną. Tačiau apie Estijos ir Suomijos BVP/BNP turime ištisines duomenų eilutes, apimančias visą ar beveik visą tarpukarį. Bet kadangi mums rūpi tik palyginimas su Lietuva, apie kurios BNP duomenų turime tik 1924 ir 1938–1939 m., tai ir aptardami kitas šalis apsiribosime šių bei gretimų metų rodiklių reikšmėmis. Mūsų padėtį (lyginame ne absoliučiuosius, bet santykinius išlaidų gynybai dydžius) lengvina tai, kad gynybos išlaidų naštos svoriui palyginti pakanka duomenų apie BVP/BNP einamosiomis kainomis. Sumanę palyginti absoliučiuosius dydžius⁴⁹, turėtume konvertuoti nacionalines valiutas į pasirinktą atskaitinę (angl. *numeraire*) valiutą ir dar atsižvelgti į kainų lygio tarp atskirų šalių skirtumus (t. y. tų valiutų

⁴⁷ JOKUBAUSKAS, V. Op. cit., p. 136.

⁴⁸ Žr. Ibid., p. 200–208.

⁴⁹ Bendras gynybos išlaidų sumas arba gynybos išlaidas vidutiniškai vienam gyventojui.

perkamosios galios paritetą). Esant dabartiniam mūsų aptariamojo laikotarpio ekonominės istorijos žinių lygiui, tai mūsų uždavinį beveik beviltiškai komplikuoūtų⁵⁰.

Duomenų apie Suomijos BVP einamosiomis kainomis galime rasti autoritetingame istorinės statistikos šaltinyje – Briano R. Mitchello išleistame rinkinyje „Tarptautinė istorinė statistika. Europa 1750–2005“⁵¹. Duomenis apie Suomijos gynybos išlaidas pateikiame pagal jau minėtą Tautų Lygos „Ginklavimosi metraštį“⁵². Iš to paties šaltinio paimti ir duomenys apie Lenkijos gynybos išlaidas. Remdamasis tarpukario Estijos statistikų skaičiavimais, Estijos BVP 1923–1938 m. apskaičiavo estų istorikas Jaakas Valge⁵³. Toje pačioje publikacijoje jis pateikia duomenis ir apie Estijos gynybos išlaidas, perskaičiuotas iš biudžetinių metų į kalendorinius metus⁵⁴, kuriuos ir panaudosime Estijos gynybos išlaidų naštai nustatyti.

144

Latvijos nacionalines pajamas pirmas suskaičiavo žymus šios šalies ekonomistas Alfrėdas Ceihnersas⁵⁵. Jis suskaičiavo 1925 m. Latvijos nacionalines pajamas. Kadangi nėra žinių apie Latvijos ūkio nuosmukį ar nepaprastą pakilimą 1925 m. (palyginti su 1924 m.), o 1924–1925 ir 1925–1926 biudžetinais metais Latvija gynybai išleido beveik vienodas sumas (atitinkamai 45,0 ir 44,9 mln. latų)⁵⁶, tai Latvijos gynybos išlaidų našta 1925 m. gana gerai reprezentuoja ir 1924 m. situaciją. Apie 1939 m. Latvijos BNP duomenų nėra. Todėl Latvijos gynybos išlaidų našta galime nustatyti tik 1938 m., nacionalinių pajamų duomenis imdami iš jau minėto Ostlando administracijos išleisto statistikos duomenų rinkinio⁵⁷, o duomenis apie gynybos išlaidas – iš žinomo kapitalinio Arnoldso Aizsilnieko Latvijos ūkio istorijos tyrimo⁵⁸.

Didelių keblumų kyla dėl Lenkijos. Lenkijos nacionalinės pajamos pirmą kartą suskaičiuotos 1928 m., tad palyginti Lietuvos ir Lenkijos gynybos išlaidų našta 1924 m. nėra duomenų. Nėra duomenų apie Lenkijos nacionalines pajamas 1939 m., nes tų metų pabaigoje Lenkijos valstybė nebeegzistavo. Karas Lenkijos statistikams sutrukdė užbaigti bei paskelbti ir 1938 m. šalies nacionalinių pajamų (tų metų kainomis) skaičiavimus. Užtat yra autoritetingas oficialus Lenkijos 1937 m. nacionalinių pajamų skaičiavimas tų metų kai-

⁵⁰ Sumanę palyginti absoliučiuosius dydžius, turėtume konvertuoti nacionalines valiutas į pasirinktą valiutą ir dar atsižvelgti į kainų lygio tarp atskirų šalių skirtumus (t. y. tų valiutų perkamosios galios paritetą). Esant dabartiniam mūsų aptariamojo laikotarpio ekonominės istorijos žinių lygiui, tai mūsų uždavinį beveik beviltiškai komplikuoūtų,

⁵¹ Žr. *International Historical Statistics. Europe 1750–2005*. Ed. by Brian R. MITCHELL. 6th ed. Houndmills, 2007, p. 1013. Paties Mitchello naudojamas šaltinis: HJERPE, Rita. *Finnish Economy 1860–1985. Growth and Structural Change*. Helsinki, 1989, p. 196.

⁵² *Armaments Year-book 1927*, vol. 3, p. 406; *1939–1940*, vol. 15, p. 21.

⁵³ VALGE, Jaak. Uue majanduse lätteil. Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938. *Akadeemia*, 2003, nr. 12, lk. 2719.

⁵⁴ *Ibid.*, nr. 11, lk. 2478.

⁵⁵ CEICHNERS, Alfrėds. Tautas manta un tautas ienākums. *Ekonomsists*, 1927, nr. 8, 305.–313. lp.; nr. 9, 345.–352. lp.; nr. 10, 389.–394. lp.; nr. 11, 425.–432. lp.

⁵⁶ Žr. AIZSILNIEKS, Arnolds. *Latvijas saimniecības vesture 1914–1945*. Stockholm, 1968, 281. lp.

⁵⁷ *Strukturbericht über das Ostland...*, Teil I, S. 21.

⁵⁸ AIZSILNIEKS, A. Op. cit., 686. lp.

nomis (16,6 mlrd. zlotų)⁵⁹. Kadangi 1938 m. Lenkijos (kaip ir Lietuvos) ūkis ženkliai augo, galima spėti, kad tų metų Lenkijos nacionalinės pajamos sudarė apie 17–18 mlrd. zlotų. Tokiu atveju Lenkijos 800 mln. zlotų karinių išlaidų (pagal „Ginklavimosi metraštį“) sudarė 4,4–4,7 proc. BNP. Visi šie duomenys sudėti į baigiamąją 3 lentelę.

3 lentelė. Baltijos šalių ir Lenkijos gynybos išlaidų naštos palyginimas
Šaltiniai nurodyti ir aptarti tekste

Metai	Rodikliai	Šalys ir valiuta				
		Lietuva (litai)	Estija (kronos)	Latvija (latai)	Suomija (markės)	Lenkija (zlotai)
1924	BVP/BNP nacionaline valiuta, mln.	1 266,9 (BNP)	458,2	911,0 (1925 m. BNP)	20 123 (BVP)	nd
	Gynybos išlaidos nacionaline valiuta, mln.	55,9	12,7	45,0	504,2	nd
	Gynybos išlaidos BVP/BNP %	4,41	2,77	4,94	2,5	nd
1938	BVP/BNP nacionaline valiuta, mln.	1 281,3 (BNP)	552,5	1 256,0 (BNP)	38 465 (BVP)	17 000– 18 000 (BNP)
	Gynybos išlaidos nacionaline valiuta, mln.	85,2	17,66	41,4 (1938–1939 m.)	1 239,4	apie 800,0
	Gynybos išlaidos BVP/BNP %	6,65	3,2	3,3	3,22	4,4–4,7
1939	BVP/BNP nacionaline valiuta, mln.	1 288,0 (BNP)	nd	nd	37 432 (BVP)	nd
	Gynybos išlaidos nacionaline valiuta, mln.	85,9	19,27	nd	1 610,6	nd
	Gynybos išlaidos BVP/BNP %	6,67	<4,0	nd	4,3	nd

Išvados ir išlygos

1. Pateikti duomenys leidžia teigti, kad 1924–1925 m. Latvija pirmavo tarp Baltijos šalių pagal gynybos išlaidų našta, matuojamą gynybos išlaidų ir nacionalinių pajamų santykiu.
2. Lietuva, 1935 m. pradėjusi vykdyti ginklavimosi programą, Antrojo pasaulinio karo išvakarėse pagal šį rodiklį tapo Baltijos šalių lydere ir aplenkė Lenkiją. Šiuo atžvilgiu Lietuva prilygo tokioms didžiosioms valstybėms kaip Didžioji Britanija ir Prancūzija,

⁵⁹ Žr. LETHBRIDGE, Eric. National Income and Product. In *The Economic History of Eastern Europe*, vol. 1: *Economic Structures and Performance between Two World Wars*. Ed. by Michael C. KASER and Edward A. RADICE. Oxford, 1985, p. 571.

kurios paskutiniais prieškario metais karo reikalams skirdavo po 7–8 proc. BVP ir nusileido tik Vokietijai⁶⁰ ir SSRS.

Antra išvada pati savaime neimplikuoja jokio vertinimo *evaluation* prasme (žr. įvadą). Niekas nedraudžia santykinai didesnėmis už kaimynų tarpukario Lietuvos gynybos išlaidomis didžiutis. Taip pat verta pažymėti, kad antrosios išvados pagrįstumas priklauso nuo esamų Lietuvos nacionalinių pajamų 1938–1939 m. patikimumo. Tikrosios tų metų Lietuvos nacionalinės pajamos pranoko F. Šipicos išvestus dydžius⁶¹, taigi ir 85–86 milijonai litų, Lietuvos kasmet išleidžiami gynybai 1938–1939 m., svėrė mažiau nei 6,7 proc. 1938 m. Lietuvos nacionalinių pajamų.

Tokį spėjimą perša autoriaus neseniai atliktas A. Rimkos skaičiavimų patikrinimas⁶². Pagrindinė išvada: A. Rimka suskaičiavo ne bendrąsias, o grynąsias nacionalines pajamas, tuo tarpu daugelis jo amžininkų skaičiavo būtent bendrąsias nacionalines pajamas. Perskaičius (naudojant tuos pačius duomenis) buvo aptikta, kad Lietuvos BNP buvo 1 773,5 mln. litų (ne 1 266,9 mln. litų), arba 815 litų vienam gyventojui (ne 582 litų). Tokiu atveju ir Lietuvos gynybos išlaidos sudarė ne 4,41 proc., o „tik“ 3,15 proc.

Gali būti, kad, patikrinus ir F. Šipicos skaičiavimus, galima būtų atlikti panašias Lietuvos BNP dydžio paskutiniais nepriklausomybės metais korektūras, o jų pagrindu – ir gynybos išlaidų. Deja, tokiam patikrinimui trūksta duomenų. Skirtingai nuo A. Rimkos skaičiavimų, buvo paskelbti tik galutiniai F. Šipicos skaičiavimo rezultatai, nenurodant pradinių duomenų ir prielaidų. Nepavyko (bent kol kas) jų rasti ir archyvuose. Tad tuo tarpu belieka sutikti su išvada dėl Lietuvos pirmavimo pagal gynybos išlaidų naštą paskutiniais tarpukario metais.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

AIZSILNIEKS, Arnolds. *Latvijas saimniecības vesture 1914–1945*. Stockholm, 1968.

ANTONIU, Dan; CICOS, George. *Vânătorul IAR-80 – istoria unui erou necunoscut*. București, 2000.

BRZOSKA, Michael. World Military Expenditures. In *Handbook of Defense Economics*. Vol. 1. Ed. by Keith HARTLEY and Todd SANDLER. Amsterdam, New York, 1995, pp. 45–67.

CEICHNERS, Alfrēds. Tautas manta un tautas ienākums. *Ekonomists*, 1927, nr. 8, 305.–313. lp.; nr. 9, 345.–352. lp.; nr. 10, 389.–394. lp.; nr. 11, 425.–432. lp.

COULOMB, Fanny. *Economic Theories of Peace and War*. London, New York, 2004.

DAGYS, Jonas. Visuomeninio produkto ir nacionalinių pajamų apimties buržuazinėje Lietuvoje klausimu. *Liaudies ūkis*, 1959, nr. 5, p. 138–140.

⁶⁰ Vokietija 1936 ir 1937 m. karo reikalams skyrė po 13 proc., 1938 m. – 17 proc., 1939 m. – 22,8 proc. BVP. Žr. JOKUBAUSKAS, V. Op. cit., p. 135.

⁶¹ Taip teigė išėivijoje gyvenęs ekonomistas Leonardas Dargis. Žr. DARGIS, Leonardas. Ko buvo vertas nepriklausomos Lietuvos ūkis. *Naujoji viltis*, 1974, nr. 7, p. 67–77; 1975, nr. 8, p. 48–70; 1976, nr. 9, p. 25–39; 1978, nr. 11, p. 78–99.

⁶² Žr. NORKUS, Z. Apie pirmuosius nacionalinių pajamų skaičiavimus...

- DARGIS, Leonardas. Ko buvo vertas nepriklausomos Lietuvos ūkis. *Naujoji viltis*, 1974, nr. 7, p. 67–77; 1975, nr. 8, p. 48–70; 1976, nr. 9, p. 25–39; 1978, nr. 11, p. 78–99.
- Defense Spending and Economic Growth*. Ed. by James E. PAYNE and Anandi P. SAHU. Boulder, 1993.
- The Economics of Military Expenditures. Military Expenditure, Economic Growth and Fluctuations: Proceedings of a Conference held by the International Economic Association in Paris, France*. Ed. by Christian SCHMIDT. Houndmills-Basingstoke, 1987.
- From Defense to Development? International perspectives on realizing the peace dividend*. Ed. by Ann MARKUSEN, Sean DiGIOVANNA, and Michael C. LEARY. London, New York, 2003.
- GLASS, Andrzej. *Polskie konstrukcje lotnicze 1893–1939*. Warsaw, 1977.
- Handbook of Defense Economics*. Vols. 1–2. Ed. by Keith HARTLEY and Todd SANDLER. Amsterdam, New York, 1995.
- IRBĪTIS, Kārlis. *Of Struggle and Flight. The History of Latvian Aviation*. 2nd ed. Riga, 2016.
- International Historical Statistics. Europe 1750–2005*. Ed. by Brian R. MITCHELL. 6th ed. Houndmills, 2007.
- JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Mažųjų kariuomenių“ galia ir paramilitarizmas. *Tarpukario Lietuvos atvejis*. Klaipėda, 2014.
- LETHBRIDGE, Eric. National Income and Product. In *The Economic History of Eastern Europe*. Vol. 1: *Economic Structures and Performance between Two World Wars*. Ed. by Michael C. KASER and Edward A. RADICE. Oxford, 1985, pp. 532–597.
- LIFSHITZ, Yaacov. *The Economics of Producing Defense. Illustrated by the Israeli Case*. New York, 2003.
- MacDONALD, Brian S. *Military Spending in Developing Countries. How Much is Too Much?* Ottawa, 1997.
- MADDISON, Angus. *Contours of the World Economy, 1–2030 AD: essays in macro-economic history*. Oxford, 2007.
- MANČINSKAS, Česlovas. *Socialinis draudimas Lietuvoje ir kova dėl jo 1919–1940 metais*. Vilnius, 1971.
- MEŠKAUSKAS, Kazimieras; PURONAS, Vytautas; MEŠKAUSKIENĖ, Malvina; JURGINIS, Juozas. *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*. Vilnius, 1976.
- NORKUS, Zenonas. Apie pirmuosius nacionalinių pajamų skaičiavimus tarpukario Lietuvoje ir Albino Rimkos juose padarytas klaidas, pagreitinusias demokratijos žlugimą. *Lietuvos istorijos studijos*, 2016, nr. 38, p. 42–71.
- NORKUS, Zenonas. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai: kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius, 2014.
- RIMKA, Albinas. Tautos pelnas ir metodai jam surasti. *Lietuvos ūkis*, 1926, nr. 3 (42), p. 70–74; nr. 4 (43), p. 105–110; nr. 5 (44), p. 141–146.
- SMITH, Adam. *Tautų turtas*. T. 2. Vilnius, 2013.
- STUDENSKI, Paul. *The Income of Nations. Theory, Measurement, and Analysis: Past and Present*. New York, 1958.
- TRUSKA, Liudas. *Antanas Smetona ir jo laikai*. Vilnius, 1996.
- TRUSKA, Liudas. Lietuva okupacijos išvakarėse. In *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vyr. red. Arvydas ANUŠAUSKAS. Vilnius, 2005, p. 15–45.
- VAIČENONIS, Jonas. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939). *Darbai ir dienos*, 2000, t. 21, p. 131–176.
- VALGE, Jaak. Uue majanduse lätteil. Eesti sisemajanduse kogutoodang aastatel 1923–1938. *Akadeemia*, 2003, nr. 10–12, lk. 2202–2228, 2443–2487, 2712–2735.
- VASKELA, Gediminas. *Tautiniai aspektai Lietuvos ūkio politikoje 1919–1940 metais*. Vilnius, 2014.

HOW LARGE WAS THE DEFENCE SPENDING BURDEN IN INTERWAR LITHUANIA?

Zenonas Norkus

Summary

This paper discusses recent quantitative research on defence spending in interwar Lithuania, and provides a comparison of the burden of defence spending in Lithuania, Latvia, Estonia, Finland and Poland for 1924, 1938 and 1939, which are the only years with available data on the national income for Lithuania. Under pressure from General Stasys Raštikis, the newly appointed commander-in-chief of the Lithuanian armed forces, the Lithuanian government increased military expenditure sharply in 1935. Since Lithuania capitulated to the Soviet Union in 1940, the wisdom of this policy remains contested in Lithuanian historical studies. In his landmark monograph 'The Power of "Small Armies" and Paramilitarism. The Case of Interwar Lithuania' (Klaipėda University Press, 2014), Vytautas Jokubauskas vindicates the rationality of Lithuania's military policy makers, arguing that the country's defence spending did not differ from that of other Baltic countries (including Finland). According to his calculations, Lithuania spent 3.15% of its national income on defence in 1938, while the military spending of its neighbours was 3%–4%.

A refutation of this estimate is provided in the concluding third section of this article. However, the article starts with an introductory exposition of the basic concepts of national accounting, and basic theorems of contemporary defence economics, based on mainstream neoclassical economic analysis. Unlike the classic political economy of the 19th century, neoclassical economics does not conceive the military sector as unproductive. It sees it as part of the service sector, producing security services as its main output. Since there is no market price for these services, their value is considered to be equal to the value of input used for their production, i.e. to the total defence expenditure. Nevertheless, this expenditure is still considered as an economic burden, because defence spending decreases private consumption, and private and public civil investment. However, in the short term, increased military spending may provide a Keynesian stimulus to the economy, while a sharp decrease may lead to an economic crisis. In addition, military spending directed at research and development in new military technologies may have spin-offs for the civilian sector. The paper argues that these theorems apply to large economies and those belonging to the area of advanced technologies. The increase in military spending after 1935 did not contribute to the economic recovery of Lithuania after 1936, because the additional funds were mainly spent on buying modern weapons from abroad, while no new technologically innovative weapons were developed in this underdeveloped country.

The second section presents a discussion on a comparison of the defence spending burdens of Lithuania, Latvia, Poland and Finland by the Lithuanian historian Jonas Vaičėnionis, who used the share of defence spending in the total state budget as its indicator. According to his findings, Poland remained the leader during all the interwar period. Among the Baltic countries, Latvia's expenditure was largest in the 1920s; while Lithuania became the leader after it started to implement its armament programme in 1935. The

paper identifies three topics that need future research. Firstly, states differ widely according to the scale of the fiscal redistribution, so that the share of defence spending may not provide a reliable picture of the 'true' burden of defence expenditure (a state with a large share of defence spending in its budget may not burden its economy heavily if its taxation burden is relatively light). Therefore, a proper cross-country comparison of the defence spending burden by means of its share of the state budget should include a consideration of the variation in the overall tax burden. Secondly, the budgetary policies of states may differ. Most importantly, Lithuania's state budget included the balances of state-owned enterprises (run by the Ministry of Communications) inflating the state budget artificially. Therefore, a proper cross-country comparison of the defence spending burden by means of the proportion of defence spending in the state budget should include a consideration of the variation in budgetary policy. Thirdly, in the received research on the defence spending of interwar Lithuania, only size and changes in nominal expenditure are measured, without taking into consideration changes in the purchasing power of the national currency. Because of the massive deflation caused by the world economic crisis of 1929–1933, the purchasing power of the litas increased. Therefore, the stable or only slightly increasing nominal defence expenditure by Lithuania in the 1930s conceals a large increase in real expenditure.

The distinction between real (at constant prices) and nominal (at current prices) values is also critically important when estimating the burden of defence spending by the ratio of defence expenditure to gross national income (GNI) or gross domestic product (GDP). In applying this indicator, Jokubauskas goes astray, by dividing Lithuania's defence expenditure in 1938 in current prices by Lithuania's national income in 1938 calculated at 1924 prices. Instead, we should either divide Lithuania's budget expenditure in 1938 by GNI at current prices, or (if GNI is calculated at constant prices) apply the deflation coefficient to 1938 defence expenditure as well, to find out the purchasing power of this expenditure in the base year. By calculating both ways, we arrive at the same conclusion: Lithuanian defence expenditure made up 6.65% of the country's national income in 1938, and 6.67% in 1939. In a cross-country comparison of the Baltic countries (including Finland), the Latvian economy was burdened most heavily by defence spending in 1924–1925 (there is no data for the total GNI for Poland for this time). On the eve of the Second World War, however, Lithuania became the leader. In 1938, its defence expenditure was 6.65% of the total (in Estonia 3.29%, in Latvia 3.3%, in Finland 3.22%, and in Poland 4.4%–4.7%).